

УДК 321.9

*М. В. Самарчук**ад'юнкта кафедри кримінального права та кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ***КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СУКУПНОСТІ ЗЛОЧИНІВ**

Актуальність теми. Більшість труднощів, з якими зіштовхуються правоохоронні органи та суди під час кримінально-правової кваліфікації, зокрема й кваліфікації сукупності злочинів, пов'язані з неясністю і суперечністю чинного законодавства. Скажімо, між нормами, які визначають поняття «повторність злочинів», «сукупність злочинів» та «рецидив злочинів», виникли певні колізії. Як наслідок, ні в науці кримінального права, ані у правозастосовній практиці немає однозначних відповідей щодо кримінально-правової оцінки вчинення особою декількох посягань.

Водночас у кримінальному законі не визначено як здійснювати кваліфікацію сукупності злочинів, якими правилами при цьому керуватись. Різні підходи до кваліфікації таких злочинів запропоновано у постановках Пленуму Верховного Суду України та в юридичній літературі. Це, у свою чергу, призводить до помилок у кваліфікації злочинів, порушення прав і свобод громадян на стадіях судового провадження, а також під час призначення покарання.

Виклад основного матеріалу. Питання про види сукупності злочинів у теорії кримінального права є остаточно не вирішеним. Встановлення видів сукупності злочинів означає з'ясування обсягу цього кримінально-правового явища, оскільки класифікація – це не що інше, як визначена конкретизація поняття, виокремлення можливих видових відмінностей у межах ситуації, що розглядається. Так, предметом поняття «сукупність злочинів» є саме злочини, кожний з яких визначений у ч. 1 ст. 11 КК України як передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Саме з цих міркувань виходив український законодавець, коли у ч. 1 ст. 33 КК України визначив сукупністю злочинів «вчинення особою двох або більше злочинів».

Наукова класифікація будь-якого поняття є системою підпорядкованих йому понять відповідної галузі знань чи діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язків між ними або класами об'єктів, тобто класифікація повинна фіксувати закономірні зв'язки між групами об'єктів з метою визначення місця об'єкта в системі [1, с. 9–10]. Але головне, щоб класифікація здійснювалась за однією істотною ознакою, яка і може бути визнана окремим критерієм (або підставою) її проведення [2, с. 3]. Основна умова, яка визначає рівень досконалості класифікації будь-яких предметів або явищ, полягає, по-перше, в її обґрунтованості, а,

по-друге, у виборі критерію (підстави) класифікації [3, с. 137; 4, с. 74–78].

В юридичній літературі виокремлення видів сукупності злочинів відбувалось як за певними наперед визначеними ознаками, так і без дотримання цього важливого правила. Так, позиції українських учених щодо виокремлення видів цієї форми множинності злочинів можна поділити на дві групи. Перша група вчених займає позицію, що у теорії кримінального права та у судовій практиці необхідно розрізняти два види сукупності злочинів: а) ідеальну сукупність; б) реальну сукупність [5, с. 363–368; 6, с. 231–232; 7, с. 189–191; 8, с. 340].

М.І. Бажанов зазначає, що у науці кримінального права традиційно сукупність злочинів поділяється на два види: сукупність ідеальну і сукупність реальну, та констатує, що такого розподілу дотримується і судова практика [9, с. 235–236]. С.Д. Шапченко, дещо уточнюючи цю позицію, зазначає, що, крім ідеальної та реальної сукупності злочинів, слід розрізняти ще й реально-ідеальну сукупність [10, с. 290–292; 11, с. 63]. Проте у цьому поділі, на нашу думку, така єдина підстава (критерій визначення) відсутня. Тому наведену класифікацію сукупності злочинів на окремі види слід, очевидно, звести до її остаточної перевірки, пов'язаної, зокрема, з тим, що внаслідок визначення зв'язків між окремими відмінними ознаками сукупності необхідно виокремити ту одну (єдину), яка і є «класифікаційним» критерієм (підставою) класифікації.

З огляду на поширені логічні помилки в окремих позиціях щодо класифікації видів сукупності злочинів необхідно наголосити на важливості врахування положень науки логіки під час побудови певної концепції, проведення тієї чи іншої класифікації. Варто враховувати, що під час класифікації поділ відбувається не за будь-якою ознакою (спільною чи відмінною), а за найістотношою, такою, що визначає характер усіх інших ознак предметів, які класифікуються, і дає можливість установити для кожного виду (класу) чітко визначене, постійне місце серед інших видів (класів) [15, с. 59; 2, с. 104]. Тому першим питанням, яке має бути вирішене під час здійснення класифікації, є визначення відмінної ознаки у множині, що досліджується. Водночас серед наведених ознак можна виокремити головну (визначальну), а саме: наявність того, що сукупність злочинів передбачає вчинення особою декількох (двох чи більше) злочинів як одним, так і кількома діяннями. Про зміст цієї ознаки йшлося

раніше. Єдине, що слід додати у світлі розгляду цієї ознаки як критерію (підстави) проведення класифікації видів сукупності злочинів, це те, що існують так звані природна і допоміжні класифікації.

Отриману в процесі дослідження систему видів сукупності злочинів є всі підстави вважати природною класифікацією цього правового явища. Звичайно, види сукупності злочинів можна виокремити і за іншими ознаками (у даному випадку відмінними). Але це будуть або допоміжні класифікації, або ж класифікації за допоміжними (неістотними) відмінними ознаками. Наприклад, за кількістю злочинів, за які на час вчинення останнього з них особа не була засуджена, сукупність злочинів може виникнути: а) у випадку вчинення однією особою усього двох злочинів; б) у випадку вчинення однією особою більше двох злочинів. В іншому випадку – за формою вини може бути: а) сукупність умисних злочинів; б) сукупність необережних злочинів; в) сукупність умисних і необережних злочинів.

Сукупність злочинів можна поділити на види також за критерієм завершеності вчинення злочину (злочини, які утворюють сукупність є або закінченими, або замахом на злочин, або готуванням до злочину, або ж поєднанням цих стадій) та за роллю особи у вчиненні злочину спільно з іншими особами (злочини, вчинені виконавцем, співучасть у злочині в якості підбурювача, пособника чи організатора).

Підсумовуючи, можна зробити кілька **висновків**:

1) виокремлення видів сукупності злочинів безпосередньо залежить від встановлення змісту цього поняття;

2) будь-яка класифікація повинна здійснюватися за певними логічними правилами і на підставі обраної – бажано істотної ознаки (або кількох істотних необхідних ознак). Тільки за цих умов класифікація відповідатиме теоретичним вимогам та потребам практики. Такою істотною ознакою сукупності злочинів, на нашу думку, може бути вчинення особою двох або більше злочинів одним або кількома діями. За цим критерієм можна розрізнити: а) ідеальну сукупність злочинів; б) реальну сукупність злочинів; в) реально-ідеальну сукупність злочинів;

3) види сукупності злочинів можна визначити і за іншими спільними чи відмінними ознаками, однак такі класифікації набувають допоміжного статусу і не можуть підміняти класифікацію основну, природну.

Наведена вище основна (природна) класифікація видів сукупності злочинів є лише вираженням концептуального підходу у вирішенні досліджуваної проблеми. Водночас не викликає сумнівів необхідність більш докладного розгляду видів сукупності злочинів як кримінально-правового явища з огляду на те, що у межах множини кожного з видів можна виокремити підмножини, іншими словами – підвиди сукупності злочинів. Крім того, необхідно вирішити спірні питання, які можуть виникнути під час

кваліфікації злочинів за сукупністю, та, відповідно, значення кожного з видів сукупності злочинів для їх (злочинів) кваліфікації.

Першим виокремленим видом сукупності злочинів, існування якого визнається всіма без винятку вченими-криміналістами, є ідеальна сукупність.

У літературі неодноразово зверталась увага на те, що сам термін «ідеальна» для характеристики цього виду сукупності злочинів є не зовсім вдалим [16, с. 109; 5, с. 36; 10, с. 290]. М.І. Бажанов зазначає, що на це неодноразово звертали увагу багато вчених, що термін, безперечно, не цілком відображає те явище, яке покликаний визначати. Буквальне його розуміння, на думку М.І. Бажанова, певно, і призвело до того, що іноді стверджували, ніби ідеальна сукупність (тобто сукупність, що існує в уяві) є за своєю сутністю єдиним злочином, хоча і таким, що містить ознаки кількох злочинів [9, с. 236]. М.Д. Сергієвський зазначав, що ідеальна сукупність є уявним розчленуванням єдиного злочину та має розглядатись як єдиний злочин [7, с. 236]. Пізніше Н.Ф. Яшинова також відстоювала цю позицію, хоча й вважала, що в таких випадках слід застосовувати всі статті КК України, ознаки яких вбачаються у скоєному. Проти поняття ідеальної сукупності злочинів виступав і М.С. Таганцев, вважаючи, що воно є «продуктом шкільної премудрості» [13, с. 1687], та відносив ці випадки до єдиного злочину. Автор статті погоджується із С.Д. Шапченком, що, справді, слово «ідеальна» створює враження чогось «нереального», такого, що існує лише як уявна юридична конструкція. Між тим, це не зовсім так. Цей вид сукупності відображає реально існуючі особливості вчинення кількох злочинів, у цьому розумінні він такий же «реальний» вид сукупності, як і інші. Однак з урахуванням того, що термін «ідеальна сукупність» став загальноприйнятим у теорії кримінального права, він традиційно зберігається і в навчальній літературі [10, с. 290]. Ідеальна сукупність не є умовною штучною юридичною конструкцією, вона відображає юридичну ситуацію, коли одним діянням вчинюється два або більше злочини.

І хоча ми продовжуємо використовувати зазначений термін «ідеальна сукупність злочинів», його застосування повинне мати місце у повній відповідності з визначеною ним об'єктивною дійсністю, тобто вчиненням двох або більше самостійних злочинів [5, с. 36; 7, с. 236–237]. Тому слід мати на увазі, що «окремим проявом ідеальної сукупності злочинів» [10, с. 290], на думку окремих учених, можна також визнати вчинення одного закінченого злочину, яке водночас є готуванням до іншого злочину чи замахом на інший злочин, наприклад, придбання вогнепальної зброї для вчинення вбивства, умисне вбивство потерпілого з метою заволодіння його автомобілем [10, с. 290].

Враховуючи наведене, можна зробити висновок, що ідеальна сукупність злочинів має місце тоді,

коли одним діянням (дією або бездіяльністю) особа (суб'єкт злочинів) вчиняє два або більше злочини. Отже, ідеальну сукупність злочинів «утворює» одне діяння однієї і тієї самої особи (суб'єкта злочину), яке з позиції кількох норм Особливої частини КК України містить ознаки двох або більше самостійних складів злочинів, що передбачені різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України.

За традиційним підходом, реальна сукупність злочинів, будучи іншим видом їх сукупності, має місце тоді, коли суб'єкт злочинів різними самостійними діяннями (дією або бездіяльністю) у різний час вчиняє два або більше злочини, причому кожне діяння є елементом окремого злочину. Як відзначає С.Д. Шапченко, реальною сукупністю злочинів буде, наприклад, вчинення особою спочатку злісного хуліганства, а потім (під час затримання) опору працівнику міліції під час виконання ним обов'язків з охорони громадського порядку. Як реальну сукупність злочинів треба розглядати і вчинення у різний час двох окремих крадіжок, які відповідають різним складам злочину [10, с. 291].

Схожої думки дотримувався М.І. Бажанов. Так, в одному випадку органами досудового слідства Ю. був обвинувачений у тому, що під час спільного розпивання спиртних напоїв, сварки, яка виникла на ґрунті ревностів зі своєю співмешканкою М., будучи у стані алкогольного сп'яніння, умисно наніс М. численні удари руками і ногами в ділянку обличчя, голови, тулубу, кінцівок останньої, заподіявши, за висновком судово-медичної експертизи, закриту черепно-мозкову травму у формі струсу головного мозку, закритий перелом кісток носу без порушення носового дихання, подрипини обличчя, голови, крововилив у білкову оболонку лівого ока, що відносяться до легких тілесних ушкоджень. Цими діями Ю. вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 106 КК України. Дещо пізніше Ю., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, продовжив свої умисні дії, ініціювавши сварку з чоловіком своєї співмешканки (О.) на ґрунті ревностів. Під час цієї сварки Ю. наніс останньому удар кухонним ножом, що мав при собі, в ділянку грудей, спричинивши, за висновком судово-медичної експертизи, проникаючу колото-різану рану передньої поверхні грудної клітини з ушкодженням великих судин правої підключичної зони та верхньої долі правої частини легенів, яке ускладнилось гострою кровотратою, повним перерізуванням підключичної артерії і вени; сліпим ушкодженням верхньої долі правої легені, збиранням крові в правій плевральній області, крововиливом під ендокардом лівого шлуночку, маловираженим неокрів'ям окремих внутрішніх органів, які мають ознаки тяжких, внаслідок чого настала смерть потерпілого.

Після цього Ю. зник із місця події, прихопивши та сховавши зазначене знаряддя злочину. Цими умисними діями Ю. вчинив злочин, передбачений ст. 94 КК України [5, с. 34]. За таких умов у діях Ю. має місце реальна сукупність злочинів, передбачених ч. 1 ст. 106 та ст. 94 КК України 1960 р.

В юридичній літературі були запропоновані різні підходи щодо подальшої класифікації окремих проявів реальної сукупності злочинів. Так, О.М. Яковлев розрізняв: а) реальну сукупність злочинів, певним чином пов'язаних один з одним (наприклад, підпалення будинку з метою приховання вбивства), та б) реальну сукупність, де злочини пов'язані лише тим, що вчинені вони однією і тією самою особою (наприклад, підробка документів та вбивство із помсти). А.С. Нікіфоров також класифікував прояви реальної сукупності, виходячи із змісту зв'язку між вчиненими злочинами, які обумовлені негативними властивостями особи винного [14, с. 15]. Розвиваючи та конкретизуючи ці положення, В.П. Малков визначав такі різновиди реальної сукупності: а) одне злочинне діяння є умовою або створює умови для вчинення іншого злочину (наприклад, виготовлення вогнепальної зброї та вчинення з її застосуванням вбивства); б) один злочин є способом чи засобом вчинення іншого (наприклад, вчинення підроблення документів та викрадення з його допомогою чужого майна); в) один злочин є засобом або способом приховування іншого злочину (наприклад, викрадення та підроблення документів, вчинене з метою приховання іншого вчиненого злочину); г) злочини характеризуються своєрідною єдністю місця та часу (наприклад, зґвалтування, а потім викрадення цінностей у потерпілої від цього злочину); д) злочини характеризуються однорідністю їх мотиву (наприклад, вчинення крадіжки, а потім розбійного нападу) [15, с. 210–212].

На нашу думку, всі зазначені класифікаційні підходи, маючи відносно умовний характер, все ж допомагають правильно розпізнати сукупність злочинів, а, отже, правильно кваліфікувати вчинене. Наприклад, відомо, наскільки суперечлива в судовій практиці кваліфікація розкрадань, вчинених шляхом використання підроблених документів, пов'язаних і не пов'язаних із їх підробленням [5, с. 35]. Так, в одних випадках дії особи можна кваліфікувати як один одиничний злочин, а в інших – за їх (злочинів) сукупністю. Якщо виходити з того, що у таких випадках підроблення може виступати умовою викрадення чужого майна, то не викликає сумнівів необхідність застосування двох різних статей Особливої частини КК України під час кваліфікації вчинених діянь, які відповідають двом різним юридичним складам. Проміжок часу, який минає між вчиненням злочинів, для визнання їх реальною сукупністю, у принципі, значення не має. Це можуть бути, з одного боку, хвилини і

навіть секунди, а з іншого – місяці і навіть роки. Єдине обмеження, на яке зверталась увага, – це те, що після вчинення попереднього злочину до моменту вчинення наступного не повинні спливати строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за попередній злочин [5, с. 35].

Відмежовуючи реальну сукупність злочинів від сукупності ідеальної, слід звернути увагу на таке. По-перше, для реальної сукупності характерне вчинення особою двох або більше діянь (дій та/або бездіяльності), кожне з яких – у поєднанні з іншими обставинами – відповідає певному юридичному складу. Отже, на відміну від ідеальної сукупності, де одним діянням вчинюється два або більше злочини, в реальній сукупності вчинені діяння визнаються двома або більше самостійними (окремими) злочинами. По-друге, якщо в ідеальній сукупності злочини, які її «утворюють», вчинюються одночасно, то в реальній сукупності між такими злочинами обов'язково має бути певний розрив у часі. Один злочин тут завжди має бути відокремлений від іншого, вчинюватись в інший час. Так, «класичним» тут є наступний приклад: «Якщо особа або група осіб з метою вбивства потерпілого підпалюють будівлю, у якій той перебував, перед нами ідеальна сукупність злочинів – однією дією вчинено два злочини – знищення чужого майна шляхом підпалу та вбивство. Але достатньо змінити ситуацію та уявити собі, що потерпілий був спочатку вбитий, а вже потім будівля з метою приховання вбивства була знищена (підпалена), то матиме місце реальна сукупність злочинів, оскільки кожне із вчинених діянь утворює самостійний злочин» [5, с. 37]. Між тим, прикладів, які «не тільки яскраво демонструють різницю між двома видами сукупності, а й є доказами тому, що суперечки про те, яка з них має більшу суспільну небезпеку, є схоластичними» [5, с. 37], у сучасній судовій практиці вистачає.

Реально-ідеальна сукупність злочинів як окремих різновидів їх сукупності практично не визначається в юридичній літературі. Між тим, за слушним твердженням С.Д. Шапченка, очевидно, що ідеальна та реальна сукупності злочинів не вичерпують усіх можливих варіантів вчинення кількох злочинів у межах даної форми множинності. Реально-ідеальна сукупність злочинів, на його думку, «представляє» саме такі варіанти [10, с. 291]. Вона є своєрідним поєднанням двох згаданих вище різновидів сукупності злочинів (ідеальної і реальної) і наявна тоді, коли два або більше злочини особа вчиняє окремими діяннями, але принаймні одне з цих діянь одночасно охоплюється різними юридичними складами [16, с. 63; 10, с. 291], є елементом двох окремих злочинів.

Висновки. Отже, якщо в ідеальній сукупності злочинів одне й те саме діяння «входить» до юридичних складів кількох (двох або більше) злочинів, що передбачені двома або більше різни-

ми статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, в реальній сукупності злочинів різні (два або більше) діяння «входять» до юридичних складів кількох (двох або більше) злочинів, причому кожний із них є елементом окремого злочину, то в реально-ідеальній сукупності відбувається своєрідне поєднання попередніх варіантів – різні діяння «входять» до різних юридичних складів кількох (двох або більше) злочинів, і водночас серед них є принаймні одне діяння, яке є елементом двох окремих злочинів.

Література

1. Марцев А.И. Диалектика и вопросы теории уголовного права. / А.И. Марцев. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. – 128 с.
2. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм [монографія] / О.К. Марін. – К. : Атіка, 2003. – 224 с.
3. Тоболкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П.С. Тоболкин. – Свердловск: Среднеуральское книжн. изд-во, 1983. – 176 с.
4. Рогозова С.С. Научная классификация и ее виды / С.С. Рогозова // Вопросы философии. – 1984. – № 8. – С. 74–78.
5. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М.И. Бажанов. – Харьков : Право, 2000. – 128 с.
6. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : [курс лекцій] / за ред. М.Й. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
7. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая: «О преступлениях» / А.А. Пинаев. – Харьков : Юрид. Харьков, 2001. – 664 с.
8. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. вузів і фак-тів] / П.С. Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Харків : Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. вузів і фак-тів] / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Беньківський та ін. ; за ред. проф. П.С. Матишевського, доц. П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – 968 с.
12. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть / М.И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 167 с.
13. Таганцев Н.С. Лекции по уголовному праву. Часть общая / Н.С. Таганцев. – Вып. III. – СПб., 1890. – 1740 с.
14. Никифоров А.С. Совокупность преступлений / А.С. Никифоров. – М., 1965. – 196 с.
15. Малков В.П. Совокупность преступлений (вопросы квалификации и назначения наказания) / В.П. Малков. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1974. – 298 с.
16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – 968 с.

Анотація

Самарчук М. В. Критерії класифікації сукупності злочинів. – Стаття.

У статті розглянуто питання поняття сукупності як форми множинності злочинів у теорії кримінального права та Кримінальному кодексі України. Визначено як здійснювати кваліфікацію сукупності злочинів, якими правилами при цьому керуватись, запропоновано різні підходи.

Ключові слова: множинність злочинів, форми множинності злочинів, сукупність злочинів, види сукупності злочинів.

Аннотация

Самарчук М. В. Критерии классификации совокупности преступлений. – Статья.

В статье рассмотрены вопросы совокупности как формы множественности преступлений в теории уголовного права и Уголовном кодексе Украины. Опреде-

лено как осуществлять квалификацию совокупности преступлений, какими правилами при этом руководствоваться, предложено несколько подходов.

Ключевые слова: множественность преступлений, формы множественности преступлений, совокупность преступлений, виды совокупности преступлений.

Summary

Samarchuk M. V. The criteria for classification of multiple offenses. – Article.

Most of the difficulties faced by law enforcement agencies and courts in the criminal legal qualifications, including training of multiple offenses caused confusion and contradiction applicable law. For example, between the rules that define the concept of “repetition of crimes”, “set of crimes” and “recidivism”, there were some conflicts.

Key words: multiple offenses, forms of multiple crimes, series of crimes, types of multiple crimes.